

ТАМАРА МАТОВИЋ
(Византолошки институт САНУ, Београд)

MANIA KAO OCHOV ZA PАЗВОД БРАКА У НОВЕЛАМА СХI И СХII ЛАВА VI МУДРОГ*

Циљ рада је да расветли шта је законодавство Лава VI, с краја IX века, подразумевало под *μανία*, као и колико широко се може схватати душевна болест озакоњена као основ за развод брака у Новелама СХI и СХII, која је у преводима и критикама Новела често изражавана непрецизним термином – лудило. Тема се заокружује праћењем начина на који се у брачној заједници мења правни положај лица окарактерисаног као душевно болесно, као и начина на који то утиче на правну судбину његове имовине по престанку брака.

Кључне речи: Новеле Лава Мудрог, Прохирон, Епанагоге, Василике, развод брака, Дигеста, *μανία*.

In this work, I shell try to make clear what the term *μανία* stands for in Leo's Novella CXI and in Novella CXII. Another important question is change in legal status of mentally ill wife or husband, and its consequences when it comes to division of property during and after divorce.

Keywords: Leo's Novellae, Prochiron Nomos, Epanagoge, Basilika, divorce, Digesta, *μανία*.

Данас постоје прецизне класификације психичких стања које, кроз одређене процедуре, право може прихватити као правно релевантне чињенице. Римско друштво, остала античка друштва, преко њих и Византија,¹ нису довољно

* Чланак садржи део резултата насталих на пројекту бр. 177032 – „Традиција, иновација и идентитет у византијском свету“, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више студија се бави питањем континуитета античке медицине у Византији. Посебан осврт на ту тему у *P. Prioreschi, A History of Medicine: Byzantine and Islamic medicine, Omaha – Nebraska*, и *P. Prioreschi, A History of Medicine: Roman medicine, New York 1998*. Такође, мноштво корисних информација може да се нађе код *S. Vryonis, The medical unity of the Mediterranean world in antiquity and the Middle Ages, Herakleion 1991*. У оквиру DOP 16, може се наћи рад о развоју византијске медицине, у коме се аутор на више места осврће на традицију античког доба, *O. Temkin, Byzantine medicine: Tradition and Empiricism, DOP 16 (1964) 97–115*.

познавала природу душевних болести, а оно скромно знање које су поседовала, нису примењивала у некој посебној правној процедури кроз коју би постојање душевне болести било утврђено. Поновно озакоњење решења римског права, по коме је трајна душевна болест представљала основ за развод брака, отвара низ спорних питања везаних за правни положај душевно болесног лица у брачном и породичном праву с краја IX и почетка X века. У том смислу, поставља се питање како су одредбе Новеле CXI и Новеле CXII Лава VI деловале у правном животу.²

Психотична фаза маније,³ како су је античка друштва доживљавала, видљива је промена понашања за околину оболеле особе. Ванредно понашање маничне особе доживљавано је на различите начине: не чуди што су се и привиђења у Делфима сматрала, данашњим психијатријским речником дефинисано, маничном епизодом пророчице.⁴ Схватање да се ради о понашању које има свој почетак и крај, са неекстатичним међупериодима, јавило се и пре успона стоичке школе (IV век п. X.) и њеног схватања душевних болести.⁵

Римски законодавци су веома рано спознали потребу за заштиту интереса оболеле особе и њеног окружења, са временским ограничењем те заштите, искључиво током трајања маничне фазе. Отуда, решења Закона XII таблица познају *махнитог* (*furiosus*), али не регулишу правни положај трајно душевно болесног (*insanus*). Махнит човек добија чувара својих интереса у личности законског старатеља (*cura legitima*), једнако као и расипник.⁶ Заштита се, дакле, поставља лицу у тренуцима када му је опала, пре свега, моћ опажања, размишљања и памћења, када делује афективно. Овај моменат може бити од важности за разумевање како римског тако и византијског правног третмана особе у наступу маније, јер показује препознавање чињенице да је манично лице

² Најдетаљнији, до сада, преглед духовног и световног законодавства које се бави душевном болести као основом за развод брака, у византијском праву, може се наћи у *J. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche, Wien 1864, 769–773*. Чишман, међутим, није правило паралеле са римским правом, нити испитивао порекло појединих решења. Од новијих истраживања посебно истиче се чланак *M. T. Smith, Insanity, Exculpation and Disempowerment in Byzantine Law, ed. W. Turner, Madness in Medieval Law and Custom, Leiden 2010, 39–55*, у коме ауторка испитује корене института византијског права, у том спорном питању. Значајна студија за епоху која је у средишту пажње рада, у којој се може пронаћи анализа правног положаја жене и мушкарца у Новелама Лава VI Мудрог, представљена је код *Κ. Μπουρδάρα, Η διάκριση των φύλων ως κριτήριο στις ρυθμίσεις των Νεαρών Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού, Αθήνα-Κομοτηνή 2011*.

³ Усвојена је терминологија проф. С. Стојиљковића. *S. Stojiljković, Psihijatrija sa medicinskom psihologijom, Beograd – Zagreb 1977*.

⁴ Уп. Платон, Федар, превео *М. Ђурић*, Београд 1985, XXII.

⁵ *V. Nutton, Galenic Madness, ed. W. V. Harris, Mental disorders in Classical World, Leiden – Boston 2012, 119*.

⁶ Ипак, у римском праву између *махнитог* и расипника постоји битна разлика. Док је расипник у правном положају *недораслог* (*impubes infans maioris*) и стога има делимичну пословну способност, односно, може закључивати само правне послове који увећавају његову имовину, *махнит* човек у тренутку маничне фазе не може правноваљано закључити ни један правни посао, али зато, у *светлим тренуцима* његови правнорелевантни акти су правноваљани. Cf. *M. Horvat, Rimsko pravo, Zagreb 1980, 60; D. Stojčević, Rimsko privatno pravo, Beograd 1988, 80*.

(најчешће) у стању сужења свести,⁷ што је усвојена карактеристика овог облика психотичног понашања и данас, а што оправдава правне последице овог стања.⁸

Веза између трајног психичког обољења и афективног понашања, која је често бунила античке лекаре и правнике, огледа се у маничном понашању, током кога је и трајно оболели раздражљив, свадљив и агресиван. Као такав, може бити склон ексцесима и асоцијалном понашању. На подручју брачног права, суживот са њим може бити неподношљив. Стога, оживљавањем постојећег, али недовољно прецизног става римског права о разводу брака услед трајне душевне болести, настале после закључења брака (*Sin autem tantus furor est, ita ferox, ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit*),⁹ у брачној политици Лава VI обновљена је веза са решењима римског права у овом питању, коју су одредбе Еклоге на кратко време прекинуле.¹⁰

* * *

Прописујући проток временског периода од три, односно, пет година суживота са душевним болесником у брачној заједници, у Новели СХI и Новели СХII развод брака поприма карактер својеврсне награде за здравог супружника. Иако је ово објашење комплементарно са концептом брака који се у законодавству Лава VI потенцира, могућ *ratio legis* одредбе мора се довести у везу са испитивањем озбиљности спорног стања брачног друга.

Када се говори о душевној болести, треба имати у виду да су њу опредељивали другачији конститутивни чиниоци од оних на које се наука данас ослања. У условима у којима право и медицина нису били на истом колосеку, право је имало сопствену симптоматологију душевних болести.

Трајање спорног понашања. У текстовима римских правника, без обзира на квантитет појмова којима су се означавала душевно болесна лица,¹¹ издвајале су се две категорије болесника, према којима је правни однос био различит. Реч је о лицу код кога се интервали психичког здравља и болести смеђују, тзв. *furiosus*, и о трајно душевно болесном лицу, које континуирано показује симптоме болести, односно, које се увек налази у *тамним тренуцима* (*intervalla obscura*).¹²

⁷ S. Stojilković, nav. delo, 101–104, 139; P. Kovacević, Форензичка психијатрија, Београд 2000, 39.

⁸ Č. Hajduković, Sudska psihijatrija, Zaječar– Београд 1981, 89.

⁹ Digesta, ed. T. Mommsen, Berolini 1899, XXIV, 3.22.7. (у даљем тексту: D).

¹⁰ У Еклоги, супруг и супруга могу истаћи другачије правне основе за развод брака. Супруг је овлашћен да се одвоји од супруге у случају супругине прељубе, супругине завере против супруга и супругиног саучесништва у завереништву, као и у случају супругиног обољења од лепре. Супруга се законито растаје од мужа у случају његове неспособности за полне односе у року од три године, у случају супруговог завереништва или саучесништва у завереништву и у случају супруговог обољења од лепре Ecloga – das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V, ed. L. Burgmann, Frankfurt am Main 10 (1983), II, 13. (даље: Екл.).

¹¹ Статистичка обрада појмова који у римским текстовима означавају неки облик психотичног понашања може се наћи код A. Audibert, Études Sur L'Histoire Du Droit Romain, Paris 1892, 12.

¹² Дистинкција између те две категорије болесника у римском праву видљива је у правној заштити, коју прво лице има искључиво у моментима испољавања болести, а коју врше његови агнати и гентили (*cura furiosi*). Трајни душевни болесник правну заштиту у редовном случају нема,

Као једини параметар разврставања душевних болесника, у условима неразвијене медицинске дијагностике, узимало се оно што је било очито за околину болесника – његово понашање. Посматрањем лица у одређеном периоду уочавало се да ли болест одликује континуитет или постојање *lucida intervalla*.¹³

Отуда, ослањајући се на римско право, Јустинијаново законодавство познаје два различита приступа проблему појаве душевне болести код једног од супружника после закључења брака. Разлика у приступу показује границу раздвајања два стања. Тако, репудијација душевно оболелог супруга биће законита искључиво у случају да је његово стање изузетно тешко, те га одликују насилност, жустрина и агресија, уз неповратност здравог разума.¹⁴

У рановизантијском праву приметан је континуитет у означавању различитих душевних стања. Иако је у Риму постојала извесна термилошка недоследност, она није утицала на појмовну дистинкцију, коју су Римљани између *firiosus*-а и *insanus*-а свакако правили, којим год термином их означавали у конкретном случају. У Јустинијановим Новелама, наилази се на глаголски облик *μαίνομαι*,¹⁵ за описивање стања лица које се називало *firiosus*, док се трајна душевна болест, *amentium*, означава преко термина *παρὰφρονησις*.¹⁶

Иако се и у каснијим законским решењима термилошки инсистира на афективној премиси различитих поремећених душевних стања лица, кроз употребу термина *μαίνομαι*, временско трајање душевног стања је оно које опредељује правне последице конкретног случаја.

Грчки преводи појединих латинских термина у Василикама (око 888),¹⁷ показују извесну недоследност у класификацији коју је познавало римско право. Иако Василике преузимају већину одредаба које се баве појавом душевне болести после закључења брака, лице које се означава термином *μαινόμενος*, у разним гранама права, срећемо поред расипника, али и поред недораслог, глувог и немог.¹⁸ Таква уподобљавања не остављају места закључку да је *μαινόμενος*

међутим може му се поставити старатељ преко института *cura dativa*. М. Милошевић сматра да су лица код којих је постојао континуитет болести, у класичном римском праву такође била под надзором агната и гентила, како је у Закону XII таблица изричито прописано само за *firiosus*-а. Па ипак, неки еминентни аутори истичу другачију класификацију, према којој су под једним режимом били тзв. тешки болесници (у које спада и *firiosus*), а под другим режимом тзв. лакши болесници, који се, према тој теорији, означавају термином *capite menti*. За више о овом питању в. М. Милошевић, Римско право, Београд 2003, 134–136; Д. Стојчевић, *nav. delo*, 80; *Lex duodecim tabularum*, ed. E. H. Warmington, Heinemann 1967. (даље: Зак. 12 таб.). Интересантно је да се и Цицерон бавио размишљањем о терминологији римског права у вези са разликом између две категорије лица. Цицерон каже: „Ми правимо бољу разлику између беса и овог лудила које је спојено са глупошћу и које има шире значење. А ко је од такве болести болестан, њему Закони XII таблица забрањују да располаже својом имовином. Због тога није на њима написано „ако буде болестан“, него „ако буде бесан“. Ciceron, Rasprave u Tuskulu, preveo Lj. Crepajac, Beograd 1974, 85.

¹³ H. Coutagne, *La folie au point de vue judiciaire et administratif*, Storck 1888, 26.

¹⁴ „... *ferox, ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit*...“, D. XXIV, 3, 22, 7.

¹⁵ *Novelae*, edd. R. Schoell, G. Kroll, Berolini 1928., LXXII, 5. (даље: Јуст. Нов.).

¹⁶ „Καὶ ταῦτά φαμεν ἐπὶ κηδεμόνος ταντὸς ἐφ' ὧν ὅλος κηδεμονίας τινῶν εἰσάγουσιν οἱ νόμος, ἀσώτων ἢ μαίνωμένων ἢ παρὰφρονούντων ἢ εἰ τι ἕτερον ὁ νόμος εἶπεν ἰ καὶ τι παράδοξον ἢ φύσις ἐξεύροι“. Јуст. Нов. LXXII, 5.

¹⁷ A. Schminck, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern*, Frankfurt am Main 1986, 27.

¹⁸ *Basilicorum libri 60*, edd. H. J. Scheltema, D. Holwerda, N. van der Wal, Groningen 1953–1988, XL, 2; XXXVIII, 10. (даље: Вас.).

посебно означавао *махнитос* или душевно болесног. Нема назнака ни да је други термин, прилог *μεμηνότως*, требало да означи понашање строго диференциране категорије лица.¹⁹ Једина прилика у којој је законодавац назначио трајност у спорном понашању може се приметити у додавању временске одредбе *διηνεκής* испред *μαινόμενος*.²⁰

Епанагоге (око 886)²¹ и Прохирон (око 907)²² не регулишу питање трајне душевне болести у брачним односима. И један и други законски текст, у посебној глави прописују немогућност веридбе, *ὁ μαινόμενος παῖς*,²³ која је позната из Дигеста.²⁴ Да овде *μαινόμενος* означава римско схватање махнитости, види се и из одредаба које се баве сведоцима: *μαινόμενος παῖς* је сврстан у исту категорију као и *ἄσωτος*,²⁵ како је још Закон XII таблица предвиђао за *prodigus*-а.²⁶ Међутим, за означавање лица које нема потпуну моћ расуђивања среће се и термин *ἄφρων*.²⁷ Иако законодавац не прецизира по чему се ове две категорије лица разликују, познајући терминологију римског права, можемо закључити да је овде преузета подела између (привремено) махнитог и трајно душевно болесног, коју је римско право познавало, јер *ἄφρων* означава лице истог стања као и *demens*, односно *atens*, термин који се у римским изворима користи за трајно душевно оболело.²⁸

Повратак термина *μανία* у законску терминологију Лавових Новела везан је за прописивање временског периода у коме се правно релевантно понашање супруге или супруга мора континуирано испољавати да би се оно прихватило као душевна болест.²⁹ О промењеном схватању маније говори и Павле са Егине два века раније, када манију дефинише као дуготрајну болест, која изискује адекватно лечење.³⁰

Понашање душевног болесника. Постоји блиска веза између душевне болести и представе коју друштво о њој ствара. Лаичкој оцени понашања лица које се у друштву сматра огледалом душевне болести посебно доприносе неразвијена медицинска знања. Будући да је ово студија из области правне историје, пажња рада је усмерена на оно што су прописи, у различитим гранама права, задржали од друштвеног става према *атипичном понашању* као назнаци

¹⁹ "Μεμηνῶς λαυθάνων οὐχ ὑφίσταται πρῶσιν", Вас. IX, 6. 7.

²⁰ Вас. VII, 5.12.

²¹ A. Schminck, nav. delo, 14.

²² Ibid., 62.

²³ "Οἱ τῶν μαينوμένων παῖδες, κἄν ὑπεζούσιοι ᾧσιν, οὐ δέονται τῆς τῶν πατέρων αὐτῶν συναίνεσεως γάμον συναλλάσσοντες, δῆλον ὅτι καὶ μνηστείαν.", Ius Graecoromanum II, edd. P. Zepos, J. Zepos, Athens 1931, reprint Aalen 1962., I, 13. (даље: Прох.). Ius Graecoromanum II, edd. P. Zepos, J. Zepos, Athens 1931, reprint Aalen 1962., XIII, 14. (даље: Епанаг.).

²⁴ "Gaius libro 11 ad edictum provinciale: *Furor quin sponsalibus impedimento sit, plus quam manifestum est: sed postea interveniens sponsalia non infirmat.*", D. XXIII, 1. 8.

²⁵ Расипник. Прох. XXVII, 33; Епанаг. XII, 3.

²⁶ Зак. 12 таб. V, 7.

²⁷ Прох. XXXIII, 32; Епанаг. XVI, 20.1.

²⁸ О појму *demens* у римском праву видети у A. Audibert, nav. delo, 11.

²⁹ "...μέχρι τρίτου ἔτους διαμένειν τὸν γάμον ἄλυτων καί, εἰ ἔτι τὰ μανίας λιπεῖ, τέμνεσθαι τὴν σὺν γάμῳ καὶ μνηστεύεσθαι τὸν ἄνδρα σὺν ἀδείᾳ ἢν ἂν ἔληται", Les nouvelles de Léon VI, le Sage, edd. P. Noailles, A. Dain, Paris 1944, CXI; CXII (даље: Лав. Нов.).

³⁰ The Seven Books of Paulus Aegineta, ed. F. Adams, London 1844, I, 383. (даље: Paul. Aegin.).

душевне болести. Како је у Византији IX и X века, нарочито кроз Василике, оживљен континуитет са римским правом, полазна тачка истраживања ове појаве може се потражити међу кодификованим члановима Дигеста.

У Дигестима су сачуване информације које могу да пруже јаснију слику о разумевању душевне болести у римском друштву. У поглављу које се бави физичким и психичким недостацима робова као предмета купопродаје,³¹ расправља се поводом тога да ли робови, понашања која су врло блиска ономе што се данас назива поремећај личности, могу бити схваћени као душевно болесни.³² Важно сведочење налази се на почетку овог пасуса, у коме се раздваја стање привремене и повремене менталне поремећености од душевне болести.³³ У том светлу помиње се роб који дуже време показује похлепу,³⁴ напраситост,³⁵ меланхолију,³⁶ и анксиозност,³⁷ као душевно здрав. Ове одредбе нашле су место у Василикама.³⁸

Ипак, изгледа да у средњовизантијском праву наведени облици понашања могу бити схваћени као душевна болест, тим пре уколико су праћени агресивним понашањем. Редови Новеле CXI саопштавају да се под дејством одређеног понашања болесног супружника брак претвара у заједницу у којој преовладава замор, јад и туга, због тога што се, како у Новели стоји, “човек претвара у дивљу звер”.³⁹

У категорију душевно болесних, често су сврставана и лица чије је понашање оцењивано као непримерено и изван друштвено прихватљивих оквира. Човек који би одбио сахрањивање какво је налагао обичај и уместо тога у свом тестаменту затражио да му се остаци баце у море, окарактерисан је као потенцијално ментално болестан.⁴⁰ Претерана храброст, блиска дрскости, такође је одступала од римско-византијског схватања „здраве памети“. Један аспект оваквог понашања видљив је код посебне категорије монаха, који су из себи својствених разлога, провоцирали своје окружење.⁴¹

³¹ D. XXI, 1, 4, 3.

³² Ć. Hajduković, nav. delo, 60–73.

³³ „*Apud Vivianum quaeritur, si servus inter fanaticos non semper caput iactaret et aliqua profatus esset, an nihilo minus sanus videretur*“, D. XXI, 1.1.9.

³⁴ Улпијан (Libro primo ad edictum, D. XXI, 1.1.11) за стање похлепе користи термин *avarique*.

³⁵ Улпијан (Libro primo ad edictum, D. XXI, 1.1.9) за стање напраситости користи термин *iracundus*.

³⁶ Улпијан (Libro primo ad edictum, D. XXI, 1.12) за стање меланхолије користи термин *melancholicus*.

³⁷ Улпијан (Libro primo ad edictum, D. XXI, 1.1.11) за стање напраситости користи термин *timidus*.

³⁸ Вас. XIX, 10.1.

³⁹ “*Εἰ γὰρ οὐδέεις οὕτως ἀφιλάνθρωπος, ὃς κὰν ἐπὶ βραχὺ θηρίω συγκαθεύρουσιν ἄνθρωπον ἀξιοῖ, πῶς ἔχει νόμον φιλάνθρωπιαν ὁ προτάσων νόμος δι' αἰῶνος ὑπὸ τῆς μανίας τεθηρωμένη τῇ ἀνθρώπῳ συνοικεῖν τὸν μηστευοσάμενον*“, Лав. Нов. CXI, 361.

⁴⁰ D. XXVIII, 7, 27. Не чуди што је Јустинијан кодификовао став римског правника Модестина, иако је он имао другачији значај у Римском царству него у времену када је кодификација настала. О значају сахрањивања у Византији cf. N. Necipoglu, *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*, Brill 2001, 96; A. Talbot, *The Death and Commemoration of Byzantine Children*, edd. A. Parasonstantinou, A. Talbot, *Becoming Byzantine*, *Dumbarton Oaks* 2006, 300.

⁴¹ О овој теми детаљно у S. Ivanov, *Holy Fools in Byzantium and Beyond*, New York 2006. Тако, као учестало понашање ових *лутајућих светитеља*, среће се улажење у женске купатилице, гађање

Посебно место у ограничавању разних здравствених стања која представљају основ за развод брака, има епилепсија. Изненадност и неповезаност епилептичних напада⁴² створила је различите ставове о природи ове појаве. Заправо, већина византијских медицинских писаца усваја грчко-римско гледиште о епилепсији као соматској болести.⁴³ Међутим, да ли психичке промене, које су саставни део ове болести, могу бити третиране као основ према тексту Новеле СХI и СХII? Нема сумње да се епилепсија често означавала посебним термином – *ιερὰ νόσος*. Ипак, због поједностављености дијагнозе засебни епилептични напад је могао бити повезиван са махнитошћу и хистеријом лица.⁴⁴ Блиска веза ова два појма уочљива је и код Павла са Егине, који епилепсију оцењује као „концентрацију акутног беса у глави болесника“.⁴⁵ Појава агресије код оболелог од епилепсије пре, у току и након епилептичног напада није непознаница ни данашње неурологије и неуропсихијатрије.⁴⁶

Лепра је, као и епилепсија, често у византијским изворима називана светом болешћу.⁴⁷ Ипак, у византијском праву искључиво је лепра била изричито прописана као основ за развод брака.⁴⁸ Док је назив и једне и друге болести индикативан за наднаравно појашњење њиховог настанка, законодавство не познаје развод брака по основу *запоседнутости*. Тимотије Александријски, у IV веку, даје одговор на питање да ли се напуштање жене која је *запоседнута*, као и потоње стварање нове заједнице, могу сматрати чином прелјубе.⁴⁹ Његов став је потврђиван у црквеном праву кроз касније векове неколико пута, а вероватно је утицао и на решење из Еклоге, по којем *запоседнутост* није ваљан основ за развод.⁵⁰ Иако су црквени оци, и у IX веку, душевну болест често сматрали последицом *запоседнутости*,⁵¹ егзорцизам није био обавезан у случају епилепсије, ни у случају менталних болести.

Многобројност законских решења тог питања, са преласка из IX у X век, показује његову важност у очима законодавца. Тако, Прохирон предвиђа смртну

саговорника и слично. Они су у изворима најчешће означени придевом *σαλός*, што сведочи о правој тежини њиховог стања.

⁴² Од којих могуће и потиче име болести: (*ἐπι*) *ληψία*, шчепати, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, ed. *Sophocles E. A.*, New York 1900, 713.

⁴³ *Epilepsy: A Comprehensive Textbook*, edd. *J. Engel, T. Pedley, J. Aicardi*, Philadelphia 2008, III, 16. (даље: *Epilepsy*).

⁴⁴ Чак и пар векова касније, у епохи Теодора II Ласкариса, царева болест изазивала је низ симптома који би данас са сигурношћу били дијагностификовани као ментални поремећај. О боловању Теодора II Ласкариса cf. *G. Filnay*, *History of Byzantine and Greek Empires*, London 1854, III, 349; *Г. Острогорски*, *Историја Византије*, Београд 1959, 418.

⁴⁵ Paul. Aegin. XIII, 376.

⁴⁶ *Epilepsy*, III, 2204.

⁴⁷ *M. Stol*, *Epilepsy in Babylonia*, Brill, Gronigen 1993, 128; *A. Philipsborn*, *IEPA ΝΟΣΟΣ und die Special-Anstalt des Pantokrator Krankenhauses, Byzantion 33 (1963) 223–230.*

⁴⁸ Екл. II, 13.

⁴⁹ *Ἐάν τις οὖς γυνή πνευματιᾶ, ὥστε καὶ σίγηρα φορεῖν, ὁ δὲ ἀνὴρ λέγει, ὅτι οὐ δύναμαι ἐγκρατεῦσθαι, καὶ θέλει λαβεῖν ἄλλην, εἰ ὀφείλει λαβεῖν ἑτέραν, ἢ οὐ*, *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων IV*, edd. *Г. Рάλλη, М. Ποτλής*, Αθήνησιν 1854, 340. (даље: *Σύνταγμα*).

⁵⁰ Екл. II, 3.

⁵¹ *Πῶς ὁ δαμονιζόμενος, ἢ ἐν νόσῳ παραφρονῶν,...*, *Σύνταγμα I*, 129. О егзорцизму над душевно болеснима, нарочито говори *G. Ferngren*, *Medicine and Healthy Care in Early Christianity*, Maryland 2009, 57.

казну мачем за оне који призивањем „демона“ (δαίμων) нанесу штету неком лицу.⁵² Лав VI се овом тематиком бави у Новели LXV, у којој се брише граница између „магијског деловања“ у *добре* и *лоше* сврхе, позната из Василика. У наставку текста се изричито напомињу последице тог деловања: *настанак махнитости и љубавне лудости*.⁵³

Фингирање душевне болести. Антички свет је био богат философским школама које су, свака на свој начин, објашњавале генезу менталних болести. Психички хендикеп који прати одређена ментална стања интересује законодавца само у једном аспекту: у питању његовог намерног изазивања. У том смислу, наилази се на два Улпијанова мишљења кодификована у Дигестима.⁵⁴ Међутим, Лав VI је видео везу тог проблема са настанком стања које указује на душевну болест једног од супружника. На тај начин, законодавац у Новели CXI обезбеђује посебну заштиту супрузи, односно њеном миразу, који је главни субјекат имовинских подела при разводу брака. Пре него што душевна болест жене, у трајању од три године, постане правноваљани основ за развод брака, обратиће се пажња на настанак болести: узима се у обзир да је муж, односно неко треће лице, зарад својих интереса који би били остварени у случају развода брака, могао да изазове поменуто стање код супруге.⁵⁵

* * *

Два су спорна питања која се постављају при разводу брака: питање будућег власништва над имовином која је била унета у брачну заједницу, као и питање старатељства над децом која су евентуално рођена у том браку. У особеној ситуацији, када до развода брака долази због душевне болести једног брачног друга, ова питања добијају посебну димензију. У друштву које је посебну пажњу посвећивало социјално угроженим категоријама становништва, одобравање развода брака у ситуацији душевне болести супружника подразумевало је постојање претходно уређених појединости везаних за чување, негу и лечење те категорије друштва.

Затварање душевног болесника. Начин живота душевно болесне жене, по окончању брака, саопштен је у Новели CXI. Старање о душевно болесној жени преузимају њени рођаци у правој или побочној линији крвног сродства. Међутим, из редова Новеле сазнаје се и друга могућност чувања и неге душевних болесника, а то је живот у некој од „божјих кућа“.⁵⁶

У Византији је постојао немали број установа које су пружале заштиту болеснима од разних болести, затим странцима, сиромашнима и слично.⁵⁷ У

⁵² „Οί εις βλάβην ἀνθρώπων δαίμονος ἐπιγαλούμενοι, εἰ μὴ κατὰ ἀγνοίαν τοῦτο πράξωσι, ζίφει τιμωρίσθωσαν.“, Прох. XXXIX, 21.

⁵³ Лав. Нов. LXV.

⁵⁴ D. XLVII, 10. 15; XXVII, 10. 6.

⁵⁵ Лав. Нов. CXI.

⁵⁶ „ἡώραν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον“, Лав. Нов. CXI.

⁵⁷ У оквиру D. Constantelos, Byzantine Philantropy and Social Welfare, New Jersey 1968, аутор је истраживао бројне установе које су повезане са темом студије. Ипак, азили за душевне болеснике,

оквиру неких од њих, постојала су посебна одељења за негу душевних болесника. Постојање ових институција у вези је са манастирима, који су били својеврстан дом свих унесрећених, али ипак, то нису морали бити искључиво манастирски азили, већ и друге установе чији је оснивач била држава или појединац.⁵⁸ Тако се, већ од IV века срећу тзв. ксенони (*ξενῶνες*), установе из чијег имена се уочава њихова првобитна намена, на неки начин повезана са странцима. Међутим, у оквиру ксенона се развија пракса лечења и чувања и становника града у коме се ксенон налази. Т. Милер (*T. Miller*) преноси детаљ из живота Јована Златоустог који, већ у другој половини IV века, говори о ксенонима као о болницама у којима се срећу болесни од разних болести, међу којима и „депресивни“, што може да укаже на ментално оболеле.⁵⁹

Римско право је познавало решење по коме се душевни болесник затвара у циљу заштите његове околине. Ова одредба, која је и преузета у Дигестима, у том смислу није усмерена на просперитет болесника животом у посебним условима: *carcer* је пре свега установа за ограничавање слободе кретања преступника.⁶⁰ На тај начин се штити ближе или даље окружење ментално оболелог од његових потенцијално противправних радњи.⁶¹ Новела CXI је одвојена од те традиције, иако се и у законодавству Македонаца манастир среће као установа за ограничавање слободе кретања.⁶² Ипак, затварање у манастире најчешће има улогу својеврсне казне за затворено лице. У Новели CXI законодавац као казну за изазивање махнитог понашања (вероватно путем уношења различитих природних супстанци, али и магијским деловањем, како се веровало), предвиђа затварање супруга или трећег лица које је у томе учествовало, у манастир.⁶³

који су по бројним ауторима постојали у Византији, у овој књизи нису издвојени у посебну категорију. Могућ разлог за то је чињеница коју и Constanelos подвлачи: многе од тих институција нису имале диференцирано поље рада, већ је пружање помоћи у основној делатности (лечење одређених здравствених проблема, сиротишта, установе за старе) често обухватало и проблеме који би данас били означени као психички. Став хришћанства према душевној болести, који је проузроковао и друштвено ангажовање према болесницима, тема је, у више наврата, и у студији *M. Dols, Insanity in Byzantine and Islamic medicine*, DOP 38 (1984) 135–149. Даље, у типцима женских манастира из нешто каснијих епоха, видљиво је да су жене, које су сналазиле разне недаће, могле да пронађу своје место за живот у неком од манастира. Као пример недаћа наводе се најчешће губитак детета и удовиштво, али и сличне ситуације које могу да изазову различите душевне сметње. Значај живота у манастирској заједници додатно је поткрепљен постојањем медицински обучених лица (међу којима се истиче *ιατρός*, лекар) које поменути типци предвиђају. Детаљна обрада овог питања налази се у чланку *C. Galatariotou, Byzantine Women's Monastic Communities: the Evidence of the *politiká**, JÖB 38 (1988) 263–291, 287.

⁵⁸ То је видљиво још од Јустинијановог доба, па тако и уређује Јустинијан, у Јуст. Нов. CXX, 6 и Јуст. Нов. CXXXI, 8. Ипак, посебна пракса неговања и исцељења болесника развијала се међу духовницима, и у вези је са схватањем душевне болести као последице наднаравног. О томе нарочито у *T. Miller, The Birth of Hospitals in Byzantine Empire*, London 1997, 133–134.

⁵⁹ *T. Miller, The Birth of Hospitals*, 59.

⁶⁰ *A. Berger, Encyclopedic Oxford Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1991, 381.

⁶¹ То илуструје и други део одредбе, који описује случај парацидијума у стању неуралности. D. I, 18.13.1.

⁶² Прох. XXXIX, 21.

⁶³ „*καὶ ἄνοτος αὐτοῦ μοναστηρίου περιπριζόμενον...*”, Лав. Нов. CXI. Такође, у Лав. Нов. XXXII наилази се на истоврсна казна прописана за прељубницу: „*ἀλλ' ἐν μοναστηρίῳ περιπιζεσθαι*”. У Јуст. Нов. 134, 10, наилазимо на привремено лишавање слободе. У оквиру *A. Guillou, Le monde carcéral en Italie du Sud et en Sicilie*, JÖB 33 (1983) 79–87 осврће се управо на ову улогу манастира

Могућност која се тиче даљег живота болесника у манастиру или азили има за циљ просперитет болесника кроз одговарајућу негу и лечење, али и заштиту његове околине. У том смислу, предавање душевно оболеле супруге у манастир може да имплицира затварање. Нема разлога да се такво решење, по аналогiji, није примењивало и на душевно оболелог супруга.

Имовинске последице развода брака по основу душевне болести. Јустинијанова кодификација је представљала битан ауторитет и у уређивању имовинских питања брачног права, у законодавству првих царева Македонске династије. Према систему брачног права, чији су оквири постављени под Јустинијаном, развод брака наступа испуњењем чињенице коју је закон познавао као основ за развод. Будући да се приликом развода брака може изнова дефинисати власништво мираза и предбрачног давања, замислива је ситуација у којој лице које има право на развод то право не жели да искористи. То илуструје одредба кодификована у Дигестима, која регулише ситуацију у којој муж душевно оболеле жене остаје у брачној заједници да не би изгубио неко од наведених давања.⁶⁴

Иако Новела СХI на први поглед не инсистира на обавези већ на праву супруга да се после три године суживота са душевно оболелом супругом ослободи брачности и добије могућност да легализује нову животну заједницу, *ratio legis* овог решења близак је поменутој идеји Јустинијановог брачног права. Отуда би важна страна решења Новеле СХI могла да буде заштита имовинских интереса душевно оболеле жене, за коју је, још од римског права, познато да не може да тражи развод брака.⁶⁵

За бригу о душевно оболелом лицу и његовом чувању постављан је куратор.⁶⁶ У средњовизантијском законодавству појам *ἐπίτροπος*, као правни термин, често уједињује старатеља и татора.⁶⁷ Дискрепанција између појмова *ἐπίτροπος* и *κουράτωρ*, која потиче од разлике између римских установа *tutela* и *cura*,⁶⁸ у византијском праву није увек доследна.⁶⁹ После окончања брака, *ususfructus* над женином имовином имаће њени родитељи, односно, остали рођаци у правој или побочној линији, односно, установа у коју је жена смештена.⁷⁰

у периоду византијске власти на овим просторима. Занимљива грађа о манастирским затворима, која може употпунити ту тему, налази се у *D. Shubin, Monastery Prisons: The History of Monasteries as Prisons, Blomington – Indiana, 2001.*

⁶⁴ D. XXIV, 3. 22. 8.

⁶⁵ D. XXIV, 3. 22. 7.

⁶⁶ Епанаг. XXXVIII, 3.

⁶⁷ С. Шаркић, О стицању пословне способности у средњовековном српском праву, ЗРВИ 43 (2006) 71–76, 75; Т. Miller, *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*, Washington 2003, 37–40, 137.

⁶⁸ Гај, Институције, приредио О. Станојевић, Београд 2009, 77.

⁶⁹ С. Шаркић, нав. дело, 75, нап. 19. Аутор истиче да то није толико необично ако се узме у обзир приближавање та два појма, које је отпочело доношењем римског *Lex (P)laetoria* 191. п. н. е. Постепено је дошло до изједначења правног положаја свих лица млађих од 25 година, па је чињеница да ли се налазе под старатељством или туторством постала ирелевантна. Уп. са Вас. VI, 2. 9; VI, 3. 34.

⁷⁰ Лав. Нов. СХI.

Све ово додатно употпуњује чињеница да предмети имовинске трансакције при закључењу брака у касном IX веку, мираз и предбрачно давање, нису морали бити једнаке вредности.⁷¹ Значај који мираз у економском смислу може потенцијално да има за супруга, види се и међу одредбама Епанагоге, по којима ће муж моћи да изврши и радњу располагања у неким, изузетним случајевима.⁷²

Римско право је познавало *action rei uxorie*, која је од Јустинијановог доба припадала у *actiones ex stipulatu*,⁷³ тужбу којом жена или њени правни наследници, у случају развода брака или смрти мужа, захтевају изузимање и повраћај мираза. Непокретности су морале бити враћене одмах, док је рок за повраћај покретних ствари био годину дана.⁷⁴ Посебно спорно питање представља право на задржавање одређеног дела мираза у својини супруга. Ово право, у римском праву, постоји уколико је основ за развод брака настао испуњењем чињенице која се може уписати супрузи у кривицу или због благостања заједничке деце, која остају код оца (*retentions propter liberos*). С обзиром на то да отац добија старатељство над децом у случају развода брака по основу душевне болести супруге,⁷⁵ није искључено да је он могао захтевати део жениног мираза за потребе деце.⁷⁶

* * *

Озакоњење душевне болести као основа за развод брака, показује не само висок ниво зрелости византијског права, већ и посебан степен емпатије византијског друштва према овим питањима. Да би одредбе Новела CXI и CXII живеале, било је неопходно испуњење неколико предуслова, међу којима је разгранат систем установа за живот душевних болесника само један, који је, у Византији с краја IX века, очигледно био испуњен.

Изгледа да је законодавцу била позната комплексност животне ситуације која настаје као последица душевне болести једног од супружника. Узевши све у обзир, може се закључити да је Лав VI прописивањем правних последица душевне болести у брачној заједници, драгоцену употпунио више претходно решених спорних питања, како на плану личних односа, тако и у сфери имовинских питања брачног права. Одабир адекватних правних института који су у средишту пажње законодавне активности првих царева Македонске династије, показује одлично познавање *старих закона*.

Терминолошки пропусти, који су ипак у овим питањима постојали, како је показано, нису битно угрозили суштину релевантних Новела, нити превазишли

⁷¹ Вас. XXIX, 1. 2., Прох. VI, 9.12.13. За разлику од Јустинијановог решења, у којем се захтевала једнакост ових давања. Јуст. Нов. XCVII, pr; XCVII, 1. 2. Cf. D. White, Property Rights of Women: The Changes in the Justinianic Legislation Regarding the Dowry and the Parapherna, JÖB 32/2 (1982) 539–548.

⁷² Епанаг. XVIII.

⁷³ D. XXXIII, 4. 2.

⁷⁴ Codex Iustinianus, ed. P. Krueger, Berolini 1895, V, 13. 7.

⁷⁵ Лав. Нов. CXI.

⁷⁶ О судбини мираза након смрти жене посебно пише A. Laiou, The Role of Women in Byzantine Society, XVI Internationaler Byzantinistenkongress, JÖB 31/1 (1981) 233–261, 237.

оквир њиховог *ratio legis*-а. Прописивањем временског периода као услова за основаност развода брака, Лав VI је још једном потврдио дух брачне заједнице који провејава и кроз остале Новеле које се тичу брачног и породичног права. Као резултат, Новела CXI и Новела CXII, представљају добро избалансирани закон, у коме се среће компромис између идеализоване, црквене слике нераскидивог брака и једне уобичајене, али спорне животне ситуације.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Basilicorum libri 60, edd. *H. J. Scheltema, D. Holwerda, N. van der Wal*, Groningen 1953–1988.
 Ciceron, Rasprave u Tuskulu, preveo *Lj. Crepajac*, Beograd 1974.
 Codex Iustinianus, ed. *P. Krueger*, Berolini 1895.
 Digesta, ed. *T. Mommsen*, Berolini 1899.
 Ecloga – das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V, ed. *L. Burgmann*, Frankfurt am Main 1983.
 Institutiones, ed. *P. Krueger*, Berolini 1899.
 Ius Graecoromanum II, edd. *P. Zepos, J. Zepos*, Athens 1931, reprint Aalen 1962.
 Les nouvelles de Léon VI, le Sage, edd. *P. Noailles, A. Dain*, Paris 1944.
 Lex duodecim tabularum, ed. *E. H. Warmington*, Heinemann 1967.
 Novellae, edd. *R. Schoell, G. Kroll*, Berolini 1928.
 The Seven Books of Paulus Aegineta, ed. *F. Adams*, London 1844.
 Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων, edd. *Γ. 'Ράλλη, Μ. Ποτλής, Ἀθήνησιν* 1854. [Syntagma tōn Theion kai Hierōn Kanonōn, edd. *G. Rallē, M. Potlēs, Athēnēsīn* 1854].
 Гај, Институције, приредио *О. Станојевић*, Београд 2009. [Gaj, Institucije, priredio *O. Stanojević*, Beograd 2009].
 Платон, Федар, превео *М. Ђурић*, Београд 1985. [Platon, Fedar, preveo *M. Đurić*, Beograd 1985].

Литература – Secondary Works

- Audibert A.*, Études Sur L'Histoire Du Droit Romain, Paris 1892.
Berger A., Encyclopedic Oxford Dictionary of Roman Law, Philadelphia 1991.
Constantelos D., Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Jersey 1968.
Coutagne H., La folie au point de vue judiciaire et administratif, Storck 1888.
Dols M., Insanity in Byzantine and Islamic medicine, Dumbarton Oaks Papers 38 (1984) 135–149.
 Epilepsy: A Comprehensive Textbook, edd. *J. Engel, T. Pedley, J. Aicardi*, Philadelphia 2008.
Ferngren G., Medicine and Healthy Care in Early Christianity, Maryland 2009.
Filnay G., History of Byzantine and Greek Empires, London 1854.
Galataridou C., Byzantine Womens Monastic Communities: the Evidence of the *τοπικά*, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 38 (1988) 263–291.
 Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, ed. *Sophocles E. A.*, New York 1900.
Guillou, Le monde carceral en Italie du Sud et en Sicilie, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 33 (1983) 79–87.
Hajduković Č., Sudska psihijatrija, Zaječar – Beograd 1981.

- Horvat, M.*, Rimsko pravo, Zagreb 1980.
- Ivanov S.*, Holy Fools in Byzantium and Beyond, New York 2006.
- Laiou A.*, The Role of Women in Byzantine Society, XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 31/1 (1981) 233–261.
- Miller T.*, The Birth of Hospitals in Byzantine Empire, London 1997.
- Miller T.*, The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire, Baltimore 1985.
- Necipoglu N.*, Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life, Brill 2001.
- Nutton V.*, Galenic Madness, ed. *W. V. Harris*, Mental disorders in Classical World, Leiden – Boston 2012, 119–129.
- Philipsborn A.*, *ΙΕΡΑ ΝΟΣΟΣ* und die Special-Anstalt des Pantokrator Krankenhauses, Byzantion 33 (1963) 223–230.
- Prioreschi P.*, A History of Medicine: Byzantine and Islamic medicine, Omaha – Nebraska 2001.
- Prioreschi P.*, A History of Medicine: Roman medicine, New York 1998.
- Schminck A.*, Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern, Frankfurt am Main 1986.
- Shubin D.*, Monastery Prisons: The History of Monasteries as Prisons, Bloomington–Indiana 2001.
- Smith M. T.*, Insanity, Exculpation and Disempowerment in Byzantine Law, ed. *W. Turner*, Madness in Medieval Law and Custom, Leiden 2010, 39–55.
- Stojčević D.*, Rimsko privatno pravo, Beograd 1988.
- Stojiljković S.*, Psihijatrija sa medicinskom psihologijom, Beograd–Zagreb 1977.
- Stol M.*, Epilepsy in Babylonia, Gronigen 1993.
- Talbot A.*, The Death and Commemoration of Byzantine Children, edd. *A. Papaconstantinou, A. Talbot*, Becoming Byzantine: Children and Childhood in Byzantine, Dumbarton Oaks 2006, 283–309.
- Temkin O.*, Byzantine medicine: Tradition and Empiricism, Dumbarton Oaks Papers 16 (1962), 95–117.
- Vryonis S.*, The medical unity of the Mediterranean world in antiquity and the Middle Ages, Heraklion 1991.
- White D.*, Property Rights of Women: The Changes in the Justinianic Legislation Regarding the Dowry and the Parapherna, VI. Internationaler Byzantinistenkongress, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 32/2 (1982) 539–548.
- Zhishman J.*, Das Eherecht der orientalischen Kirche, Wien 1864.
- Μπουρδάρη Κ.*, Η διάκριση των φύλων ως κριτήριο στις ρυθμίσεις των Νεαρών Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού, Αθήνα-Κομοτηνή 2011. [Bourdara K., *Ē diakrisē tōn fylōn ōs kritērio stis rythmīseis tōn Nearōn Leontos VI Sofou, Athēna-Komotēnē* 2011].
- Ковачевић Р.*, Форензичка психијатрија, Београд 2000. [*Kovačević R.*, Forenzička psihijatrija, Beograd 2000].
- Милошевић М.*, Римско право, Београд 2003. [*Milošević M.*, Rimsko pravo, Beograd 2003].
- Острогорски Г.*, Историја Византије, Београд 1959. [*Ostrogorski G.*, Istorija Vizantije, Beograd 1959].
- Шаркић С.*, О стицању пословне способности у средњовековном српском праву, Зборник радова Византолошког института 43 (2006) 71–76. [*Šarkić S.*, О sticanju poslovne sposobnosti u sred-njovekovnom srpskom pravu, Zbornik radova Vizantološkog instituta 43 (2006) 71–76].

Tamara Matović

(Institute for Byzantine Studies of the SASA, Belgrade)

*MANIA AS A GROUND FOR DIVORCE IN NOVELLAE CXI
AND CXII OF LEO THE WISE*

In Roman law there was a significant difference between temporal affective behavior and permanent insanity. We can remark that already from The Law of XII Tables, in which is discussed only about furiosus, a man who is in the eye of lawmaker in the same legal category as a spendthrift.

Traditionally, if woman would become mentally ill during the marriage, man would not have had a chance to end marriage without suffering negative legal consequences. Only in situation in which her condition is so grave, hence there is not a chance for recovery, man can legitimate repudiate her. This stands in Digesta, and with a short break in time of Isaurian reign, it was also the viewpoint of the Byzantine law.

Leo the Wise made great changes in the field of marriage and family law, prohibiting third and fourth marriage, and making betrothal obligatory. But in Novella CXI and Novella CXII he made a compromise between one quite common situation, which is one partner becoming mentally ill after the conclusion of marriage, and the new ideal of betrothal and marriage.

In agreement with previous legal solutions, Leo the Wise adopted a time period of three years – for a husband, and five years – for a wife, to cohabit in a household with a mentally ill marriage partner, before getting a legitimate ground for divorce. That is how the difference between single mental attack, which is actually the affective behavior, and similar behavior which is the result of mental illness, was made in Novellae of Leo the Wise.

We can see that legislation of first Macedonians used a term ἄφρων to mark a behavior of mentally ill. The noun μαινόμενος in this context stands for furiosus. But, even when only the verb μαινομαι is used, the difference between the two categories of behavior is made by involving a time entry.

Despite the fact that in the legislation of Leo the Wise there was made an effort of staying in alignment with Roman law, in Novella CXI and Novella CXII we cannot see any terminological continuance with it. Term μανία is a translation for *furor*. Without the relevant period of time – of three and five years, as it was promulgated, this legal solution would certainly have had a different, if not an opposite *ratio legis*.